

Tehnologia digitală și problema umanismului

Gelu SABĂU*

Abstract: *This article addresses the impact that technology in general and digital technology in particular has on humans, and the way that human beings perceive themselves. I defined humanism starting from the way that human beings have related to themselves and to the universe throughout the history. The essential characteristics of humanism are: the difference between humans and other species, the superiority of humans over other beings, the mastery and dominance of nature and the exclusivity of humans. I tried to show that scientific evolution and technological progress produce a world that is neither ontologically nor morally neutral towards humans. On the contrary, technology radically changes the world in which we live and influences human moral sentiments. Digital technology and in particular artificial intelligence, which aims to imitate human reasoning, end up by questioning two attributes of humanism: the superiority and exclusivity of man.*

Keywords: *Artificial Intelligence, digital technology, Humanism, modern science, scientific progress*

Umanismul

În articolul de față voi discuta despre relațiile care pot exista între dezvoltarea tehnologică, în special a tehnologiei digitale, și umanism, înțeles ca o doctrină care așază în miezul său demnitatea și centralitatea omului. Încă din școală învățăm că umanismul este o viziune care s-a impus în cultura europeană în perioada Renașterii, ca urmare a unei relative eliberări de sub tutela teologiei medievale și a revenirii la sursele culturale clasice din Antichitate. Umanistul devine intelectualul prestigios al epocii, el luând locul teologului din Evul Mediu (Burke, 2005, p. 46-47). Definiția umanistului este

* Facultatea de Jurnalism, Universitatea Hyperion din București

inspirată de concepția anticilor asupra educației și a esenței naturii umane, dată de rațiune și de cunoașterea intelectuală. În realitate, în tradiția culturală europeană ideea demnității umane este mai veche, ea regăsindu-se atât în gândirea filosofilor greci din Antichitate, cât și în tradiția iudeo-creștină. Într-o carte de eseuri tradusă recent în limba română, filosoful francez Rémi Brague (2022) a sintetizat foarte bine trăsăturile pe care le-a avut gândirea umanistă în cultura europeană. Astfel, R. Brague vorbește despre patru caracteristici ale umanismului (Brague, 2022, p. 37-45):

Diferența față de alte specii. Omul se deosebește de celelalte viețuitoare de pe planetă prin faptul că posedă rațiune. Genul proxim și diferența specifică a speciei umane se regăsește în formula celebră a lui Aristotel a omului ca „animal rațional (*zoon logon*)” (Aristotel, 1988, 1098a, 3-5).

Superioritatea față de alte specii. Desigur, rațiunea cu care este dotat omul îi conferă superioritate față de alte specii, dar, mai mult decât atât, omul este nu numai superior, ci și mai bun prin comparație cu celelalte viețuitoare. Pentru greci omul este „cel mai iubit de zei” (Aristotel, 1988, 1179a23), fiind singura viețuitoare capabilă de fericire (fericirea deplină fiind atributul zeilor), deoarece are capacitatea de a contempla (Aristotel, 1988, 1178b-1179a). În tradiția creștină omul a fost creat „după chipul și asemănarea lui Dumnezeu” (*Ge.*, 1: 26). Divinitatea, cu care se aseamănă omul, spre deosebire de celelalte vietăți, îl face pe acesta să fie nu numai superior, ci și mai bun din punct de vedere moral.

Cucerirea și dominarea naturii. În *Biblie* Dumnezeu le spune oamenilor, „creșteți, înmulțiți-vă, umpleți pământul și supuneți-l și stăpâniți peste peștii mării, peste păsările cerului și peste orice viețuitoare care se mișcă pe pământ” (*Ge.*, 1: 28). Acesta este o recunoaștere a faptului că omul trebuie să domine celelalte specii ale naturii în virtutea superiorității sale. Însă adevăratul proces al cuceririi și dominării naturii este ulterior timpurilor biblice, el începe în secolul al XVII-lea, și are de-a face cu dezvoltarea științelor moderne ale naturii. Doi autori sunt reprezentativi pentru noul spirit al științei moderne: filosoful francez René Descartes și gânditorul englez Francis Bacon. Pentru acești gânditori adevărata înțelepciune constă în cunoașterea naturii și îmbunătățirea condițiilor de viață ale omului, pornind de la această cunoaștere. Gândirea științifică își propune, nu numai să domine natura, ci și să îmbunătățească condiția materială și morală a omului cu ajutorul acestei cunoașteri.

Exclusivitatea omului. Cea de-a patra caracteristică a umanismului este și mai târzie, fiind specifică secolului al XIX-lea, și se referă la umanismul ateu. Conform acestei concepții, omul nu numai că este o ființă superioară, dar superioritatea sa pe pământ este exclusivă, astfel încât ea exclude superioritatea ființei divine. Această concepție este reprezentativă pentru autori precum

Feuerbach, Karl Marx sau Auguste Comte. Conform acestei concepții, ideea unei ființe divine superioare omului nu este decât o proiecție a unui ideal pe care omul nu a putut să îl atingă de-a lungul timpului. Ea este specifică unui mod de gândire pre-științifică, anterioară din punct de vedere istoric. Acum, când omul a atins nivelul de gândire științific, poate să denunțe acest fapt ca pe o iluzie și să purceadă la îmbunătățirea condiției sale, realizându-și idealurile, folosindu-se de mijloacele științei.

Știința modernă și tehnologia

Dacă acestea sunt caracteristicile principale ale gândirii de tip umanist, acum voi încerca să identific caracteristicile principale ale gândirii științifice și ale tehnologiei, care este produsul acestui tip de gândire. Este o idee larg răspândită, pe care o întâlnim frecvent în discuțiile despre tehnologia digitală sau despre aplicații ale inteligenței artificiale, faptul că tehnologia digitală este un instrument, care poate fi folosit atât pentru scopuri pozitive, cât și pentru scopuri negative, în funcție de intențiile persoanei care folosește tehnologia respectivă. Metafora probabil cel mai frecvent utilizată în această privință este cea a cuțitului, cu care „poți tăia o bucată de pâine” sau „poți omorî pe cineva”. În orice caz, ideea unei neutralități fundamentale care aparține tehnologiei, în general, și tehnologiei digitale, în special, este larg răspândită la nivelul unei conștiințe comune, care aparține nu numai publicului larg, ci și specialiștilor în tehnologie¹. În ceea ce mă privește, în articolul de față doresc să combat această perspectivă și să arăt că tehnologia (cu atât mai mult tehnologia digitală) *nu este neutră în sine*, ci, dimpotrivă, este *încărcată cu o dimensiune valorică*, despre care voi discuta aici.

Pentru a discuta despre neutralitatea tehnologiei voi face diferența între două tipuri de neutralitate: *neutralitatea ontologică* și *neutralitatea morală*. *Neutralitatea ontologică* are în vedere faptul că o anumită tehnologie nu influențează ordinea existenței în momentul apariției sale sau, cu alte cuvinte, aceasta nu modifică ordinea ființei. *Neutralitatea morală* are în vedere trei aspecte: pe de-o parte ea se referă la *natura instrumentală* a tehnologiei, indiferentă față de posibilele utilizări, la *sentimentele morale* ale omului față de tehnologie ca atare și, în ultimul rând, la efectul asupra *condiției morale* a omului. În acest sens, neutralitatea morală spune că tehnologia poate fi folosită atât pentru a face bine, cât și pentru a face rău, că omul nu are sentimente morale sau reacții de tip apreciere / adversitate față de tehnologie și că

1 Vezi, spre exemplu, afirmațiile lui Gheorghe Ștefan, specialist în electronică și proiectare digitală, în cadrul dezbaterii cu tema *Inteligența Artificială. Bilanț și perspective*. Gheorghe Ștefan în dialog cu Sorin Antohi, Muzeul Municipiului București. (12 martie 2024). [Fișier Video]. min. 51-65.

tehnologia nu contribuie nici la îmbunătățirea, nici la înrăutățirea condiției morale a omului. Voi discuta pe rând toate aceste aspecte.

Dimensiunea ontologică

Dacă luăm în considerație neutralitatea ontologică a tehnologiei, atunci trebuie să avem în vedere că tehnologia este un produs al gândirii științifice moderne și, din acest punct de vedere, încă de la început scopul științei moderne era de a domina și controla natura. „Îmblânzirea” naturii are ca scop supunerea capriciilor ei în fața voinței umane și depășirea limitelor intrinseci pe care natura le are. Din această perspectivă putem spune că tehnologia a reușit să controleze, să supună și să transforme natura. Câteva exemple, care ne sunt la îndemână, pot ilustra cu ușurință această idee. Mijloacele de transport moderne (trenul, automobilul, avionul) au modificat în mod radical limitele spațiului și ale timpului în care trăim. O distanță pentru care acum 200 de ani era nevoie de 10 zile pentru a fi străbătută, azi poate fi parcursă în 15-20 de ore cu trenul sau în 2-3 ore cu avionul. Deși pentru zilele noastre un astfel de exemplu este banal, schimbarea produsă este una colosală, căci limitele spațiului și ale timpului au fost comprimate de câteva sute de ori. Viteza de transmitere a informațiilor a cunoscut iarăși o revoluție radicală impusă de evoluția tehnologică. Dacă inițial transmiterea informațiilor era dependentă de mijloacele de deplasare cu tracțiune animală, lucrurile se schimbă radical odată cu inventarea telegrafului, a radioului, a televiziunii și, în cele din urmă, a internetului. Azi, cu ajutorul tehnologiei digitale și a rețelei de internet, o informație este practic disponibilă instantaneu din orice parte a lumii.

Dacă mijloacele de transport moderne *comprimă* spațiul și timpul, putem spune că mijloacele de informare *dilată* enorm spațiul. Prin accesul la informații din mediul on-line, o persoană poate trăi azi, simultan, în mai multe spații geografice și culturale. Metaforic vorbind, am putea spune că trăiește în mai multe universuri. Iată deci cum tehnologia modernă comprimă și dilată spațiul în același timp, folosind însă mijloace diferite.

Un alt exemplu, care vine de data aceasta dinspre tehnologia digitală, poate fi relevant pentru felul în care tehnologia a reușit depășirea limitelor naturale. Este vorba despre puterea de procesare a calculatoarelor, care a depășit capacitatea de calcul și ingeniozitatea inteligenței umane. Acest lucru a fost demonstrat în 1997, când pentru prima oară un calculator a reușit să câștige un meci de șah împotriva campionului mondial Garry Kasparov², și în 2016, când calculatorul reușește să îl învingă pentru prima oară pe campionul mondial la jocul de domino, joc considerat mai complex decât șahul (Boiangiu, 2016). În momentul de față este banal faptul că un program de inteligență

2 Calculatorul Deep Blue, realizat de IBM, a reușit să îl învingă pe Garry Kasparov în 1997, după ce pierduse confruntarea care avusese loc cu un an înainte.

artificială poate să facă corect rezumatul unui text de 10 pagini în câteva zeci de secunde, activitate pentru care un om are nevoie de minim o oră sau două. Așadar, după cum mașinile industriale au depășit și multiplicat forța musculară animală, la fel computerele au depășit și multiplicat capacitățile inteligenței umane. Având în vedere aceste lucruri este evident că teza neutralității ontologice a tehnologiei este greu de susținut. Tehnologia modifică în mod radical ordinea existenței, astfel încât, pe lângă faptul că azi suntem înconjurați în mod semnificativ de obiecte produse de tehnologie, ar fi greu să ne imaginăm că am putea trăi într-o lume din care ele ar lipsi. Pentru cei mai mulți, întoarcerea la o lume naturală ar fi nu numai similară cu întoarcerea într-o lume primitivă, ci pur și simplu absurdă.

Dimensiunea morală

Rămâne așadar de discutat despre implicațiile morale pe care le are dezvoltarea tehnologiei. În acest sens, trebuie să spunem câteva lucruri despre caracteristicile gândirii științifice moderne. Încă din Antichitate, de la Aristotel, gândirea științifică (rațională) era caracterizată de existența a patru cauze: cauza materială, cauza eficientă, cauza formală și cauza finală (Aristotel, 1996, 1013a-1014a). Pentru a fi inteligibil, un fenomen trebuia să răspundă tuturor celor patru cauze. Spre exemplu, în cazul construirii unei case, cauza materială e dată de materialul din care e construit, cauza eficientă de forța de muncă și de utilajele folosite pentru construcție, cauza formală de proiectul arhitectural al casei respective și cauza finală de scopul în vederea căruia a fost construită casa. Pentru Aristotel gândirea rațională este cauzală, iar lucrurile și fenomenele din univers corespund unei ierarhii, care este totodată ontologică, inteligibilă și morală. De aceea, Ființa supremă, care este și Primul Mișcător (cauza primă) este în același timp și Binele suprem (Aristotel, 1996, 1072a-1073a). Ierarhia ființelor din univers este realizată în funcție de gradul lor de apropiere față de Ființa supremă, în ordine ontologică și morală. Din acest punct de vedere omul este superior celorlalte specii.

Știința modernă gândește de asemenea cauzal, dar, spre deosebire de gândirea filosofică clasică, renunță la cauza finală. Francis Bacon este unul dintre autorii cei mai înverșunați împotriva logicii aristotelice (Losee, 2011, p. 11-13), considerând că aceasta a ținut progresul cunoașterii pe loc pentru o lungă perioadă de timp. El se exprimă în mod direct împotriva cauzei finale, pe care o consideră prost plasată în lumea fizică:

Această proastă plasare [a cauzelor finale] a produs însă o importantă lipsă și a ținut mult pe loc însuși progresul științelor. Tratarea cauzelor finale la grămadă cu celelalte cauze, în cercetările fizice, a deturnat căutarea severă și silitoare a cauzelor fizice reale și le-a dat oamenilor ocazia să se împotmolească în

discuții asupra acestor cauze aparent plauzibile și înșelător seducătoare, spre marele prejudiciu adus oricărei descoperiri viitoare.” (Bacon, 2012, p. 238)

Știința modernă este interesată să descrie felul în care se comportă obiectele sau în care evoluează fenomenele, dar nu este interesată să explice care este scopul pentru care ele se comportă în felul în care o fac. Acesta este și motivul pentru care știința modernă separă, pe de-o parte, discursul intelectual (științific) de discursul moral și, pe de altă parte, explicația rațională de ordinea ontologică. În știința modernă nu mai există nici o corelație necesară între explicabilitatea unui fenomen și superioritatea sa ontologică sau morală. Universul ierarhizat rațional și moral intră în descompunere. Ca o consecință acestui fapt apare și separarea între *fapte* și *valori*. Știința modernă este preocupată să descrie fapte, dar nu poate construi un discurs cu privire la valorile dezirabile (Postman, 2023, p. 61-68).

Unul dintre aspectele referitoare la dimensiunea morală a tehnologiei pune în dezbatere capacitatea științei și a tehnologiei de a îmbunătăți condiția morală a oamenilor. Trebuie spus aici că, încă de la începuturile gândirii științifice, iar mai apoi în centrul discursului rațional iluminist, se regăsește ideea conform căreia progresul societății se realizează prin îmbunătățirea condițiilor de trai, pe baza descoperirilor științifice și prin ameliorarea condiției morale a omului. Este locul să formulăm aici în mod explicit întrebarea: a fost îmbunătățită condiția morală a omului ca urmare a progresului realizat de cunoașterea științifică și de realizările tehnice? Iar răspunsul pe care-l putem oferi cred că este unul ambivalent: pe de-o parte moravurile s-au îmblânzit, iar nivelul de brutalitate și violența cotidiană au scăzut odată cu ameliorarea condițiilor de trai și cu accesul unui număr tot mai mare de oameni la resurse materiale. Pe de altă parte, războaiele și conflictele între oameni există în continuare și, din acest punct de vedere, numărul de victime pe care un conflict armat îl poate produce nu scade, ci dimpotrivă, crește simultan cu avansul tehnologic. Cele două războaie mondiale din secolul al XX-lea sunt dovezi clare în acest sens, numărul de victime al celor două conflagrații mondiale este incomparabil mai mare față de războaiele din secolul al XIX-lea³. În plus, invenția bombei atomice va oferi instrumentul extincției în masă a populației civile, la o scară care nu a fost posibilă niciodată în istorie până atunci. Deci, din acest punct de vedere, putem spune că progresul științific și tehnologic nu a produs o ameliorare morală a condiției umane, ci, dimpotrivă, violența s-a dovedit a fi mult mai brutală și a produs efecte pe o scară mai largă, atunci când a fost dezlănțuită.

3 Pentru nivelul de mobilizare fără precedent în istorie și numărul victimelor în cazul celor două războaie mondiale, vezi Hobsbawm (2022, p. 33-71).

Un alt aspect al dimensiunii morale are în vedere reacția oamenilor față de tehnologie și de invențiile tehnicii. Istoria ne arată că oamenii au fost fascinați de-a lungul timpului de invențiile tehnicii dar, în același timp, fascinația a fost mereu dublată de frică și anxietate. Deci sentimentele au fost întotdeauna ambivalente, dar niciodată oamenii nu au fost indiferenți față de noutățile produse de știință și tehnică. Din acest punct de vedere cred că sunt relevante câteva idei ale scriitorului englez Samuel Butler, care, în plin avânt al epocii industriale și la scurt timp după ce Darwin își publicase lucrarea despre *Originea speciilor*, scrie un eseu intitulat „Darwin printre mașini”⁴. Articolul preia ideea evoluției speciilor de la Darwin și o aplică asupra mașinilor, imaginând un viitor în care mașinile vor evolua și se vor perfecționa, depășind omul, și ajungând să dobândească supremația asupra pământului. Nouă ani mai târziu, S. Butler va relua tema într-un roman intitulat *Erehwon*, unde aflăm că în urma unui război civil între adepții mașinilor și adversarii lor, adversarii mașinilor ies victorioși și reușesc să interzică orice mașină mai nouă de 271 de ani. Este modalitatea de a se proteja împotriva pericolului reprezentat de superioritatea mașinilor, descris într-un mod sugestiv într-o „Carte a mașinilor”:

În chip asemănător, există temei de a crede că mașinile ne vor trata cu blândete, deoarece existența lor va depinde în mare măsură de a noastră. Ne vor dirija cu o vargă de oțel, dar nu ne vor mânca, ne vor pretinde servicii care să aibă ca scop nu numai reproducerea lor și creșterea copiilor ce-i vor avea, ci și slujirea lor, agonisindu-le hrana, și dându-le să mănânce, redându-le sănătatea când sunt bolnave, precum și îngroparea morților sau aducerea membrilor decedați ai comunității lor la noi forme de viață mecanică. (Brague, 2022, p. 75)

Așadar, iată că mașinile au produs neliniște încă de la apariția lor, iar scenariul propus de S. Butler la jumătatea secolului al XIX-lea este foarte similar cu dezvoltarea la care asistăm azi în domeniul inteligenței artificiale, domeniu în care mașina are efectiv capacitatea de a evolua și de a deveni mai performantă de la o zi la alta, depășind cu mult capacitățile omului. Mai mult decât atât, antropomorfizarea mașinii, care apare într-un mod frapant în limbajul lui Butler, se regăsește și azi în special prin modul în care discutăm despre inteligența artificială:

cea mai adâncă și mai grandioasă fantezie care motivează munca în domeniul inteligenței artificiale, nu se referă la nimic altceva decât la a construi o mașină având omul ca model, un robot care să aibă propria copilărie, să învețe o limbă la fel cum face un copil, să capete cunoașterea lumii percepând lumea

4 Articolul a fost publicat în 1863, la patru ani după apariția *Originii speciilor* (Brague, 2022, p. 74).

prin intermediul organelor sale, și, în cele din urmă să contemple întregul domeniu al gândirii umane. (Wiezenbaum, 1976, p. 202-203)

Antropomorfizarea mașinii prin limbaj are efectul de a „îmblânzi” răceala și duritatea materiei inerte, dar totuși, anxietatea și frica produse de tehnologie rămân. Întrebarea este valabilă în continuare: de unde vin ele? Iar răspunsul pe care aș încerca să îl sugerez aici sună în felul următor: aceste sentimente morale provin din faptul că gândirea științifică, care are ca rezultat aplicațiile tehnologice, *renunță la cauza finală și nu mai oferă nici un răspuns cu privire la scopuri*. Știința și instrumentele tehnice de azi ne ajută să rezolvăm într-un mod din ce în ce mai eficient diverse sarcini pe care le avem de realizat, dar nu ne spun nimic despre scopurile pentru care trebuie să realizăm sarcinile respective. Cu alte cuvinte, cu ajutorul tehnicii suntem mai eficienți, iar această eficiență crește de la un an la altul, dar întrebarea referitoare la motivul pentru care trebuie să fim mai eficienți rămâne fără răspuns. Mai mult decât atât, ideea eficienței, care este o consecință a aplicării tehnicii la rezolvarea unor sarcini concrete, ajunge să fie considerată azi un scop în sine. Astfel, întrebarea referitoare la scopuri ajunge să fie redusă la o simplă tautologie: ne dorim să fim mai eficienți pentru ca să fim mai eficienți! Desigur, absurdul unui astfel de răspuns este dublat și de faptul că, în multe privințe, eficiența cu care mașinile pot realiza multe sarcini, depășește cu mult eficiența pe care omul o poate atinge. În acest fel, iată cum etosul care este specific științei moderne ajunge să se impună comportamentului uman și să stabilească repere pentru societatea contemporană. Mai mult decât atât, în unele situații oamenii se simt depășiți pur și simplu de tehnologie, din cauză că nu reușesc să țină pasul cu ritmul în care evoluează performanțele acesteia. Este ceea ce Günther Anders numește „*decalaj prometeic*” (Anders, 2013, I, p. 50), referindu-se la a-sincronia dintre om și lumea produselor sale. Expresia are în vedere ritmul accelerat în care tehnica reușește să producă noi artefacte, din ce în ce mai perfecționate, față de care omul are la un moment dat dificultăți să le folosească sau să se adapteze la utilizarea lor. Acest aspect devine cu atât mai frapant în cazul în care vorbim despre tehnologia digitală, care are un ritm de schimbare și de evoluție fără precedent în istorie, astfel încât mulți oameni au dificultăți, în sensul propriu al termenului, în a-și însuși noile tehnologii. Din acest punct de vedere cred că putem vorbi despre o lume pe care tehnica o creează, o lume în continuă mișcare față de care omul se află și el într-o continuă adaptare.

În momentul de față cred că putem discuta și despre al treilea aspect al dimensiunii morale, cel referitor la neutralitatea morală tehnologiei, care decurge din calitatea sa de instrument. În primă instanță, orice artefact poate fi folosit pe post de instrument și poate avea o utilizare conform unor intenții

pozitive sau negative. Diferența apare însă în momentul în care instrumentele ajung să producă un efect asupra culturii, a valorilor și a credințelor lumii în care ele sunt produse. Din acest punct de vedere cred că este relevantă distincția pe care Neil Postman o face între cele trei tipuri de culturi: „culturi ale uneltelor, tehnocrației și tehnopolisuri” (Postman, 2023, p. 54). Cultura uneltelor se referă la acea societate în care uneltele sunt capabile să rezolve anumite sarcini punctuale, dar se integrează perfect în cultura din care fac parte. Este vorba, în general, despre culturile tradiționale. Tehnocrația apare în momentul în care uneltele au un rol central în cultura din care fac parte, iar folosirea lor produce un asalt asupra culturii existente în momentul apariției lor. După N. Postman, trei invenții au dus la apariția tehnocrației în Europa: ceasul mecanic, tiparul și telescopul (Postman, 2023, p. 61). Ceasul mecanic scoate omul din ritmul naturii și din timpul liturgic, care au o dimensiune ciclică intrinsecă, pentru a-l introduce în timpul liniar, care se scurge unidirecțional în mod irevocabil. Acest timp unidirecțional stă la baza activității industriale și a concepției moderne despre timp. Tiparul va distruge tradiția orală pe care se baza epistemologia medievală și autoritatea sacră a Bisericii. Nu este întâmplător faptul ideile lui Martin Luther vor avea un succes uimitor, bazându-se tocmai pe răspândirea dată de tipar, iar mișcarea inițiată de el va lovi Biserica exact în punctul central al autorității sale sacre. Și, în cele din urmă, telescopul este instrumentul care a permis observarea la distanță a universului și a condus în cele din urmă la distrugerea universului geocentric, esențial pentru viziunea iudeo-creștină asupra lumii, cu consecințele de rigoare asupra teologiei Bisericii Catolice și a raportului dintre teologia creștină și știință.

Dacă tehnocrația aduce o provocare majoră lumii sale, adică lumii creștine, tehnopolisul este lumea în care tehnologia și gândirea științifică reușesc să își impună valorile. Tehnopolisul se naște în momentul în care societatea crede în știință, iar viziunea valabilă asupra lumii este cea impusă de cunoașterea științifică. N. Postman datează nașterea tehnopolisului în anul 1925, care este anul procesului Scopes, așa numitul „Scopes Monkey Trial” (Postman, 2023, p. 80). În cadrul acestui proces profesorul de biologie John Scopes este acuzat pentru că le-a vorbit elevilor despre teoria evoluționistă, în condițiile în care o lege a statului Tennessee (*Butler Act*) interzicea acest lucru. În cele din urmă, după o acțiune la Curtea Supremă, amenda aplicată lui J. Scopes a fost anulată, iar statul american recunoaște dreptul de a preda evoluționismul în școli. În urma acestui proces credința în evoluționism devine relevantă din punct de vedere social, ca teorie științifică ce poate explica originile vieții. În formularea lui N. Postman, se naște „tehnologia ca credință” sau „teologia tehnologică” (Postman, 2023, p. 82). Ceea ce ne spune știința și instrumentele create de ea despre lumea înconjurătoare devine acum relevant

pentru cultura umană, în sensul larg al termenului, nu numai pentru rezolvarea unor sarcini practice.

Numai că, după cum am spus deja, știința nu are capacitatea de a formula răspunsuri cu privire la scopul existenței umane, ci poate doar oferi instrumente care rezolvă într-un mod mai eficient anumite sarcini. De aceea o lume dominată de cunoaștere științifică este o lume dominată de ideea eficienței, la limită, de ideea eficienței fără scop. Atunci când se întâmplă acest lucru tehnologia nu mai servește ca un simplu instrument, ci, prin faptul că domină societatea, reușește să impună asupra societății valorile specifice modului de gândire care a produs-o. Relevant din acest punct de vedere este ritmul accelerat în care evoluează tehnologia, efortul pe care oamenii îl fac pentru a se menține pasul cu aceste schimbări, precum și faptul că puțini oameni sunt capabili să anticipeze cum va arăta în viitor această societate tehnologizată.

Din cele spuse până acum cred că putem să tragem concluzii cu privire la implicațiile morale ale tehnologiei, respectiv la faptul că nu există o neutralitate morală absolută. Dimpotrivă, dezvoltarea tehnologică stârnește reacții morale ale oamenilor față de acest fenomen (de la admirație și credința că știința poate ajuta la îmbunătățirea condiției morale a omului, până la frică și anxietate și credința opusă, că, dimpotrivă, dezvoltarea tehnologică va conduce în cele din urmă la anihilarea omului). De asemenea, știința impune la nivelul societății valori morale care sunt specifice modului de gândire tehnologic: *eficiența ca valoare supremă*.

Dezvoltarea tehnologică și umanismul

Având în vedere aspectele discutate până acum, cred că putem să tragem câteva concluzii cu privire la implicațiile pe care dezvoltarea tehnologică le are asupra umanismului. Din acest punct de vedere sunt cel puțin două caracteristici ale umanismului asupra cărora dezvoltarea tehnologică și, în special tehnologia digitală, are un impact semnificativ. Este vorba despre *superioritatea omului și exclusivitatea sa*. Dacă încă din timpurile biblice omul era considerat superior altor specii, azi *superioritatea sa*, în ceea ce privește un atribut prin excelență uman – capacitatea de calcul și ingeniozitatea inteligenței sale, spre exemplu –, este pusă sub semnul întrebării. Omul se vede depășit din acest punct de vedere, nu de o altă specie vie, ci de o mașină care este propria sa creație. Desigur, calculatorul nu posedă rațiune, în sensul în care vorbim despre rațiunea umană, dar capacitatea sa de calcul poate nu numai simula gândirea și limbajul umane, dar în anumite privințe le poate depăși. De asemenea, memoria unui calculator în momentul de față este incomparabilă cu capacitatea de memorare a oricărui individ. Mai mult decât atât, folosirea pe o scară tot mai largă a calculatoarelor, în special de la vârste fragede, prezintă un

risc luat în serios de specialiști, cu privire la scăderea capacității cognitive a oamenilor (Spitzer, 2020). Așadar, este posibil ca creșterea puterii de calcul și de procesare a mașinilor să fie însoțită de o diminuare a capacităților cognitive umane.

Atributul *exclusivității*, pe care îl pretindea umanismul ateu al secolului al XIX-lea, este pus și el sub semnul întrebării. Azi, inteligența artificială, nu numai că are capacitatea de „a ști” mult mai multe lucruri decât ar putea ști un om într-o viață, dar ea devine un partener credibil de dialog. De la simpla conversație pe diverse teme (cunoaștere utilă sau relaxare – conversație deja posibilă prin largul acces la forme de inteligență artificială precum ChatGPT, Gemini etc.) până la aplicații în domeniul diagnosticării medicale (Minea, 2021) sau al psihologiei⁵. În momentul în care un computer are posibilitatea de a oferi un diagnostic și a prescrie tratamentul pentru o boală sau de a oferi „consultanță” psihologică unui individ, probabilitatea de a căpăta un ascendent moral asupra acestuia, sub forma încrederii, este destul de ridicată. Se poate ajunge la situații în care oamenii să ceară opinia inteligenței artificiale cu privire la decizii importante pe care le au de luat în viața lor (alegerea unui partener sau realizarea unei investiții). Este posibil ca unele răspunsuri oferite de inteligența artificială să aibă rolul unui „oracol divin” din Antichitate, în sensul în care, nu numai că aceste răspunsuri vor căpăta autoritate epistemică, dar ele îi vor ghida pe oameni în unele decizii importante pe care le au de luat.

Referințe

Cărți

- Anders, G. (2013). *Obsolescența omului*. Vol. I, *Despre suflet în epoca celei de-a doua revoluții industriale*. Vol. II, *Despre distrugerea vieții în epoca celei de-a treia revoluții industriale*, traducere și note de Lorin Ghiman, prefață de Nicoleta Szabo. Cluj-Napoca: Editura Tact.
- Aristotel. (1996). *Metafizica*, traducere de Ștefan Bezdechi, note și indice alfabetic de Dan Bădărău. București: Editura IRI.
- Aristotel. (1988). *Etica nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii și index de Stella Petecel. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Bacon, F. (1957) *Noul Organon*, traducere de N. Petrescu și M. Florian, studiu introductiv Al. Posescu. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.

5 În momentul de față în psihologie se discută despre „sănătatea mintală digitală” în care inteligența artificială are un rol important pentru educația în privința sănătății mintale, ca ajutor al consilierii psihologice sau pentru *screening*-ul sănătății mintale. Vezi Universitatea din București. (9 mai 2023). *Doza UB de Știință | Episodul 10. Ioana Podina, Facultatea de Psihologie și Științele Educației a UB*. [Fișier Video].

- Bacon, F. (2012). *Cele două cărți despre excelența și progresul cunoașterii divine și umane*, traducere, note și comentarii de Dana Jalobeanu și Grigore Vida, studiu introductiv de Dana Jalobeanu. București: Editura Humanitas.
- Brague, R. (2022). *Propriul omului. O legitimitate contestată*, traducere, introducere și note Dan-Alexandru Ilieș. Târgu Lăpuș: Editura Galaxia Gutenberg.
- Burke, P. (2005). *Renașterea europeană. Centre și periferii*, traducere de Alina Radu. Iași: Editura Polirom.
- Hobsbawm, E. (2022). *Era extremelor. O istorie a secolului XX. 1914 – 1991*, ediția a III-a, traducere de Liliana Ionescu. Chișinău: Editura Cartier.
- Losee, J. (2011). *Theories of causality: from antiquity to the present*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Postman, N. (2023). *Tehnopolis. Capitulara culturii în fața tehnologiei*, traducere de Silviu Man, cuvânt înainte de Read Schuchardt, prefață de Florentin Țuca. București: Editura Contra Mundum.
- Spitzer, M. (2020). *Demența digitală. Cum ne tulbură mintea noile tehnologii*, traducere de Dana Verescu. București: Editura Humanitas.
- Wiezenbaum, J. (1976). *Computer Power and Human Reason. From Judgment to Calculation*. New York & San Francisco: W. H. Freeman and Company.

Surse online

- Boiangiu, S. (28 ianuarie 2016). Premieră pentru inteligența artificială: Un calculator a învins un profesionist de top la Go. *Adevărul*. Disponibil online la adresa <https://adevarul.ro/stil-de-viata/stiinta/premiera-pentru-inteligenta-artificiala-un-1683953.html>.
- Minea, M. (19 martie 2021). Inteligența artificială în medicină. *Viața Medicală*. Disponibil online la adresa <https://www.viata-medicala.ro/inteligen-a-artificiala-in-medicina-20843>.

Cipuri video

- Universitatea din București. (9 mai 2023). *Doza UB de Știință | Episodul 10. Ioana Podina, Facultatea de Psihologie și Științele Educației a UB*. [Fișier video]. Disponibil online la adresa: <https://www.youtube.com/watch?v=rGWQjxIdWJg&t=303s>.
- Muzeul Municipiului București. (12 martie 2024). *Inteligența Artificială. Bilanț și perspective. Gheorghe Ștefan în dialog cu Sorin Antohi*. [Fișier video]. Disponibil online la adresa: https://www.youtube.com/watch?v=_M1HYK3X2CY.